

Bir Layihanın Tahlili: 20.Yüzyılın Başlarında İstanbul

Tuğba Yalçın Aydeniz

İstanbul Müftülüğü

Osmanlı devlet düzeninde görülen bir takım aksaklıkların ortaya konularak, çözüm tekliflerinin kaleme alındığı raporlar, Osmanlı devlet nizamının işleyişi hakkında önemli bilgiler veren kaynaklardır. Nasihat literatürü içerisinde adlandırılabilir bu çalışmalar İslâm siyasî kültürü çerçevesinde değerlendirilmektedir. Osmanlının ihtişamlı günleri başta olmak üzere her dönemde o devrin âlimlerinin veya devlet görevlilerinin aksaklık ve olumsuzlukları tespit ederek, bunların sebepleri ve çareleri üzerine kafa yorarak ortaya koydukları teklifler üzerinden geride hatırı sayılır miktarda risale kalmıştır. Bu itibarla, adı müstakil olarak ıslahat layihası, ıslahat risalesi olarak tespit edilmemiş olsa da bu çalışmada ele alınacak konu Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilmek üzere kaleme alınmış ve rapor şeklinde tutulmuş bir layihadır. Bu çalışmada layihanın muhtevası çerçevesinde bir devrin İstanbulunun içtimaî, dinî boyutları hakkında ortaya çıkan profili genel olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

1. Layiha Türleri ve Çalışılan Layihanın Özellikleri (Mustafa Lütfi b. İbrahim)

Arapça *laiha* kelimesi, hatırlanacak şey anlamına gelmekte olup, düşünülen bir şeyin yazılı hale getirilmesi demektir. Osmanlı diplomatikasında rapor ve taslak manasında iki ayrı belge çeşidine layiha adı verilmiştir. Bu genel tasnif içerisinde yer alan birinci grupta ıslahat layihaları, teftiş veya memuriyet layihaları, esbab-ı mucibe (yeni bir kanun veya kanun değişikliği üzerine görüş açıklayan) layihaları bulunmaktadır¹.

Layihaların temel özelliği elkab taşımaması yani şahsın unvanının metnin başında açıkça ifade edilmemesidir. Layiha metinleri maddeler halinde kaleme alındığı gibi bendler halinde de yazılabilir. Girişte, layihanın ne için olduğuna dair bir açıklama veya bir başlık yer alabilir.

Bu çalışmaya konu edilen ve incelenen layiha, rapor mahiyetindeki layihalardandır. Bu tip layihalar, bir veya birkaç konuda yapılması düşünülen ıslahat hakkında bir şahıs veya daire tarafından hazırlanarak ilgili merciye sunulan raporlardır. Layihanın baş tarafında kısa bir paragrafta layihanın mahiyeti ve hangi makama takdim edildiği belirtilmiştir. Buna göre önemli bilgileri muhtevi bu layihanın yukarıda ifade edildiği üzere II. Abdülhamid zamanında düzenlendiği anlaşılmaktadır. Layihayı kaleme alan Mustafa Lütfi Efendi'nin Sultan II. Abdülhamid'in hususi katibi Kamil Paşa ile görüşmesi ve Paşa'nın layiha hakkında müspet izlenimlerini paylaşması da bu zaman dilimine işaret etmektedir. Layiha, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Y.EE tasnifinde 56/14 numara ile kayıtlı olup, 06/R/1327 (27 Nisan 1909) senesine ait, 67 madde ve 50 sayfadan müteşekkildir. Bahsi geçen layiha, defter şeklinde tutulmuş, kırmızı bir kese içerisinde muhafaza edilmektedir. Layihayı yazan kişi Şehremaneti Mülga Mülhakat-ı Meclis-i İdaresi azası Antalya eski Kaymakamı Mustafa Lütfi b. İbrahim'dir. Layihanın sonunda yazarın mührü yer almaktadır.

Başbakanlık Arşivi kayıtlarına bakıldığında Mustafa Lütfi Efendi'nin 17 S 1320 (26 Mayıs 1902) tarihinde burada söz konusu

.....

1 Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1998, s. 335-337.

edeceğimiz aynı muhtevada bir başka layiha yazdığı ve padişaha takdim ettiği anlaşılmaktadır.² Aynı şahsın Donanma-yı Osmanî ile ilgili bir başka layihası da 8 Zilhicce 1329 (22 Kasım 1911) tarihini taşımakta olup, donanmanın varidatını temin ile ilgilidir.³

Mustafa Lütfi b. İbrahim, bahsettiğimiz layihayı bazı mühim meselelerin mülahaza ve mütalaasının adeta zaruri olması ve bu konuların kendisi için bir vebal teşkil edeceği düşüncesi ile yazdığını belirtmektedir. Defterin son sayfasında, 67 maddelik bu layihada her bir fıkrası fevkalade önemli konuların ele alındığını, manen, maddeten ve siyaseten mütalaaya layık olduğunu dile getirmektedir. Bu satırlardan yola çıkarak layiha, Mustafa Lütfi Efendi'nin vebal duygusuyla hareket ederek hissettiği sorumluluğu yerine getirme teşebbüsü olarak değerlendirilebilir.

2. Layihanın Yazıldığı Döneme İlişkin Genel Çerçeve

Genel olarak bakıldığında bu dönem, bazı mühim gelişmelere tanıklık etmektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde sömürgeciliğin neredeyse dünyanın her tarafına yayıldığı, büyük güçler arasında çoğalan rekabetin etkisiyle tansiyonun yükseldiği, Osmanlı İmparatorluğu için mesele haline gelen milliyetçiliğin arttığı, buna ilaveten içtimai problemlerin tırmandığı görülmektedir. Bu dönem aynı zamanda matbuat, maarif, hukuk alanlarında pek çok yeniliklerin yaşandığı, basın-yayın faaliyetlerinin hızlıca hayata geçtiği, Osmanlı modernleşmesinde Batılı kurumların Osmanlıya taşındığı ve bu topraklarda ihdas edildiği yıllardır. Bu yüzyılın başlarında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi, Osmanlı topraklarında ilk müslüman topluluklardan birinin kopuşunun gerçekleşmesi, Bosna ve Arnavutluk'un kaybedilmesi söz konusudur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hız kazanan, özellikle aile hayatı ve kadın gibi konularda ortaya çıkan birtakım değişiklikler zaman içerisinde yeni moda ve yeni düşüncelerin toplum hayatında kuvvetli ve belirleyici bir yer edinmesine yol açmıştır. Bu dönem, siyasî çalkantıların dışında şehircilik anlamında yenileşmelerin olduğu, taşımacılığın tramvay ve demiryolu ile şekil değiştirdiği, şehrin

.....

² BOA, DH. MKT., 511/48.

³ BOA, BEO, 3970/297731.

can damarları olan meydan ve caddelerin düzenlenmesinde pek çok girişim ve gayretin olduğu bir zamana rastlar. Layihanın madde başlıklarında ve içeriklerinde toplum hayatına dönük bu değişikliklerin izlerini görmek mümkündür. Özellikle şehircilikle ilgili çabalar bağlamında yapılan düzenlemeler, yükselen milliyetçilik akımı, Osmanlı tebaası arasındaki gerilim ve güvensizlik ile dinî hayatın bu yeni gelişmeler karşısındaki durumuna yapılan vurgular bunun örneklerinden bazılarıdır.

3. Layihanın Muhtevası ve Konu Tasnifi

Risalenin ilk sayfalarında yer alan maddelerde daha ziyade dinî konular hakkındaki problem ve çözüm tekliflerine ağırlık verildiği görülmektedir. Özellikle Kur'ân-ı Kerim'e, ibadet hayatına ve camilere dair konuların yer aldığı maddelerde bu konuda görülen yanlışlar sıralanarak çözümlerine dair yapılması gerekenler açıklanmıştır.

Layihada yer alan konuları genel muhteva itibariyle tasniflemek gerekirse 7 ana başlık haline getirebiliriz. Bunların ilki, toplum hayatı ve toplumun dinî hayatına işaret eden bazı tavsiyeleri kapsamaktadır. Dini hayat, din hizmetlerinin yürütülmesi gibi konular layihadaki yaklaşık dokuz maddeyi kapsamaktadır. Gayrimüslim tebaa ile ilişkiler ve toplumdaki güven duygusunun örselenmesi, meydan-çevre düzenlemeleri, ticari hayata teşvik müstakil başlıklar olarak sınıflandırılmıştır. Vergiler, gelirler ve buna bağlı düzenlemelerle ilgili başlıklar ise iktisadî meseleler olarak değerlendirilebilir. Rüşum (vergi) ve varidatın (gelirler) günlük, aylık ve yıllık toplam miktarlarının da borçlar için ayrılması istenmektedir. Bahsi geçen bu gelirlerden münasip bulunanların Hicaz Treni ve Donanma-yı Hümayun masraflarına ayrılması meselesi de ayrı maddeler teşkil etmektedir.

3.1. Toplumun Dinî Hayatı ve Camilerdeki Din Hizmeti ile İlgili Konuların İncelenmesi

Layihanın geneline bakıldığında ağırlıklı olarak ticarî hayat, iktisadî meseleler, vergi düzenlemeleri, Hicaz Demiryolu ve

Donanma-yı Osmanî'ye kaynak oluşturma ve aktarmaya dair maddelerin yer aldığını görüyoruz. Buna göre ticari hayat ve vergiler hakkında 36, Hicaz Demiryolu ve donanma hakkında toplam 10 madde yer almaktadır. Geriye kalan 21 madde ise toplum hayatına dönük konularla ilgilidir. Bu genel çerçeve çizildikten sonra İstanbul'un içtimai hayatı ile ilgili olduğu düşünülen maddeler birer konu başlığı ile irdelenmeye çalışılmıştır. Bu konu ile alakalı ilk başlıkta toplumun dinî hayatı ve cami hizmetleri yer almaktadır. Layiha sahibinin bu hususta yazdıkları oldukça faydalı ve bilgilendiricidir zira 20. yüzyılın başında camilere yansıyan ibadet hayatının nasıl olduğuna dair genel bir manzara karşımıza çıkmaktadır.

3.1.1. Kur'an'a Hürmet Gösterilmesi ile İlgili Maddeler

67 maddelik lahiyada Kur'ân-ı Kerim ile ilgili iki madde bulunmaktadır. Bu iki maddeyi kutsal kitabımız Kur'an'a karşı saygısızlık sayılabilecek her tür davranışın engellenmesi, buna sebebiyet verebilecek fiziki şartların düzenlenmesi şeklinde özetleyebiliriz. Kur'ân-ı Kerim'e hürmetsizlikle ilgili 1 numaralı maddenin muhtevasına baktığımızda şu görülmektedir: Bazı hayır sahipleri tarafından İstanbul başta olmak üzere bütün Osmanlı beldelerinde bulunan cami, mescid, medrese ve kütüphanelere vakfedilen Kur'ân-ı Kerimlerin koyulduğu rahlelerin yüksekliğinin hürmet ve tazime aykırı olduğu, kirli ayakkabıların kapıya ya da ayakkabı dolaplarına bırakılmayıp rahlelerin altına ve civarına koyuldukları görülmektedir. Bu, Kur'ân-ı Kerim'e yapılan hürmetsizliktir. Rahlelerin yükseltilmesi ve bütün cami, mescid ve kütüphanelerin uygun yerlerine Vakıa suresinin "*Ona temiz olanlardan başkası dokunamaz.*" mealindeki 79. âyet-i kerimesinin asılması, âyetin altında, padişahın tuğrasının yer aldığı camekanlarda Kur'ân-ı Kerimlerin muhafaza edilmesi, bu işin takibinin cami hademeleri tarafından yapılmasının lazım olduğu bildirilmektedir. Mustafa Lütfi Efendi, bu konu hakkında daha önce de bir layiha yazdığını ve irade buyurulduğunu, padişahın hususi katibi Kamil Bey'den bu hassasiyetine istinaden övgüler aldığını belirtmektedir. Buna rağmen Dahiliye Nezareti ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti arasında yaşanan irtibatsızlık, netice elde edilememesine yol açmıştır. Bu sebeple Mustafa Lütfi

Efendi, bir defa daha bu hususa işaret etmekte, Kur'ân-ı Kerimler için marangozhane-i hümayunda dolaplar yaptırılarak meselenin çözüme kavuşturulmasını teklif etmektedir. (Madde 1)⁴

Layihanın başlangıcında yer alan bu madde, Kur'ân-ı Kerim'e gösterilen hürmetin güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Kur'an'ın bel hizasından yukarıda taşınmasına dikkat edilmesi, okunurken yine aynı hizanın korunması hassasiyeti toplumumuzda dün olduğu gibi bugün de varlığını koruyan bir davranıştır. Bu sebeple rahlelerin belli bir hizadan daha aşağıda olması bu dikkatin bir neticesi olarak görülmelidir.

Kur'ân-ı Kerim'in cep boy şeklinde basılması ve taşınması Kur'an'a hürmetsizlikle ilgili ikinci maddeyi oluşturmaktadır. Layihanın 3. maddesine göre birkaç yıldan beri Kur'ân-ı Kerim cepte taşınmak için ufak, tek veya ikiye bölünerek siparişe göre çift ciltli basılmaktadır. Dersaadet ve taşra vilâyetlerindeki matbuat dairelerinden çıkarılan gazetelere Kur'an âyetlerinin yanında kudsi ve nebevî hadislerin yazılması (Mustafa Lütfi Efendi'ye göre) Kur'an'a hürmetsizlik olarak görülmektedir. Bu gazetelerin hassasiyet gözetmeyen kişiler veya hıristiyanlar tarafından günlük işlerde kullanılması manevi anlamda müslümanların vicdanlarını zedelemektedir. Buna istinaden gazetelere âyet ve hadislerin yazılmaması,

.....

4 ...memalik-i saire-i İslamiye'de bulunan bilcümle cevami ve mesacid ve medaris ve kütüphanelere vakıf ve ihda buyurulmuş olan mesahif-i şerifenin mevzu olduğu rahlelerin derece-i irtifai münafi-i hürmet ve tazim bulunmakta ve ekser cemaat taraflarından kapuda ve mahall-i mahsusada bırakılmayarak mesahif-i şerifenin bulunduğu rahleler altına ve civarına konulan mülevves ayakkabılarının mesahif-i şerifeye kurbiyeti haşa hürmetsizliği taz'if ettiği nazar-ı teessüfle görülmekte olmağla bu mahzur-ı azimin çare-i ref'i mezkur rahlelerin lüzumuna göre kema fi's-sabık ifasıyla beraber maru'l-arz kaffe-i cevami ve mesacid ve kütüphanelerin mahall-i münasibine nam-ı kudsiyet ittisam hazreti zıllullahilerine izafetle ser-levhasında "la-yemessehu illel-mutahharun" âyet-i celilesi ve zirinde tuğra-yı gara-yı cenab-ı hazreti kisitaneleriyle bi't-tevsim herkesin alıp okumasına usret vermeyecek derecede olarak mükemmel ve müzeyyen kilitsiz camekanlar inşa ettirilerek mesahif-i şerife ile kütüb-i nefisenin vaz'ı ve emr u muhafazasının emin-i kayyumlara tefvizi ile maru'l-arz hürmetsizliğin lüzumu izalesi vecibesinin ifası....s. 1-3, md. 1.

bu hususta Acemlerin Valide Hanı'ndaki matbaaları başta olmak üzere bütün matbaalara tebligatla bunun bildirilmesi istenmektedir. (Madde 3)⁵

Bu maddede Kur'an-ı Kerim'in basılması ile ilgili bazı endişe ve kısıtlamaların dile getirilmesi dikkati çekmektedir. Müslüman toplumunda basılı âyet ve hadis metinlerinin muhafazası ile bunların gazetede neşri durumunda gazetelerin ne şekilde kullanılacağı halihazırda özen gösterilen bir meseledir. Üzerinde âyet ve hadisin yer aldığı takvim yapraklarının ne şekilde imha edilmesi gerektiği veya eskimiş, çok yıpranmış Kur'an-ı Kerimlerin nasıl bir muameleye tabi tutulması lazım geldiği fetva sorularına konu olmaktadır. Müslüman toplumunda bu ihtiramın her devirde varlığını sürdürmüş olması hassasiyetin korunması açısından güzel ve doğru bir tavidir. Nitekim arşiv kayıtlarına bakıldığında eskiyen bir Kur'an'ın sayfalarını balık paketlemek için kullanan bir balıkçının bu davranışının cezaî müeyyide ile karşılık bulduğu görülmektedir.⁶ Layihada yer alan bu maddede Kur'an'ın cep boy basılması münasip bulunmamış, bu şekilde cepte Kur'an taşınması saygısızlık kabul edilmiştir. Bu sebepler çerçevesinde söz konusu gazetelerin bu hürmetten yoksun kişiler veya gayrimüslimler tarafından günlük işlerde kullanılmasının manevi olarak müslümanları yaraladığı ifade edilmektedir.

.....

5 Birkaç seneden beri dareynde vesile-i necatımız olan mesahif-i şerifeyi cepte taşımak için Kur'an-ı azimü's-şanın hacm-i maruf ü meşrudan gayetle ufak ve tek veya hazreti Kur'an'ı ikiye bölerek siparişlerine göre çift ciltli olarak tab' edilmekte olduğu gibi Dersaadet ve taşra vilayat-ı şahanelerindeki matbuat idarelerinden çıkarılan gazetelere âyât-ı Kuraniye ve ehadis-i kudsiye ve nebeviyyenin derci hürmetsizliği mucib ve mezkur gazetelerin ise mahiyat-ı mühimme ve kıymet takdiri meziyetinden mahrum kimsele ve hıristiyanlar ellerinde umur-i adiyeye ve süfliyede istimal olunmakta olup ahval-i maruzanın tevliid edeceği mazar ve mehazir-i maneviyyenin münhasıran...gazetelere öyle ayat ve ehadis-i şerif derc edilmemek üzere Acemlerin Valide Hanı'nda vaki matbaalarıyla bilcümle matbaalara tebligat icrası her halde maddi ve manevi muhsanat-ı azimeye müstevcib olacağı maruzdur. s. 4, md. 3.

6 BOA, DH. EUM. AYŞ. THR 46/16 (15 Eylül 1336/15 Eylül 1920).

3.1.2. Namazda Huşuya Mani Olan Resimler ve Nakışların Camilerden Kaldırılması

Bu konu ile ilgili iki madde vardır. Bu maddelerin muhtevası genel çerçevesiyle camilerde müslümanların ibadetlerini yerine getirirken huşuya mani olan her tür fiziki ve manevi engelin ortadan kaldırılması ile ilgilidir. 12 tarikatın şubeleri ile birlikte halkın manevi anlamda feyz aldığı büyük meşayihden 14'ünün kavuklarının resimleri takliden yapıp Dersaadet ve taşrada birkaç yıldır satılan levhaları Üsküdar selatin camilerinin mihrap tarafına ve cemaatin karşısına gelecek şekilde asılmaktadır. Bu tür bir davranış namazın mekruhları bahsinde yer almakta ve Müminun suresinin ikinci âyetinde de ifade edildiği üzere (*O müminler ki, namazlarında huşu içindedirler.*) ibadet esnasında hissedilmesi elzem olan huşuya mani teşkil etmektedir. (Madde 2)⁷ Namazda huşuyu engelleyen, namaz kılanın dikkatini ifsat eden herhangi bir şey namazın mekruhları içinde mütalaa edildiğinden layiha buna ilişkin tespit, değerlendirme ve teklifler getirmektedir.

Namaz başlığı altında değerlendirdiğimiz bir diğer madde, cami halılarındaki nakışlar hakkındadır. Cami ve mescidlerin tefrişinde kullanılan yeni halıların üzerinde mekruh nakışların bulunması namaz esnasında müminlerin zihinlerini işgal etmekte ve ibadetin huşuuna mani olmaktadır. Bu durum, bazı gayrimüslim seyyahların camilerimizi ziyaret edip memleketlerine döndüklerinde “Mukaddes kabul ettiğimiz haçımız Osmanlılar tarafından bi'l-iltizam camilerinde pay-i istihkar altındadır.” yollu bazı söylentileri yaymaları

7 ...On iki tarikin şu'batıyla beraber makam-ı şeyhuhatla iştihar etmiş ve harekat-ı irşatkaraneleri millet-i naciye-i İslamiyyece rehber-i feyz-i manevi ittihaz edilmiş olan meşayih-i izamın on dört aded kavuklarının resimlerinin takliden yapıp Dersaadet ve taşra vilayat-ı şahanelerinde birkaç senedir satılmalayan levhaların Üsküdar'da selatin-i izam cevami-i şerifelerinin mihrap tarafına ve cemaat-i müsliminin muvacehesinde talik edilmekte olup bu ise fi mekruhati's-salat ve galallahu teala "*Gad eflabalmüminun ellezine hum fi salatihim haşiuun...*" âyet-i celilesine nazaran münafi-i huşu olduğu gibi fukaha-yı izamın muteber kütüb-i fihkiyyelerinde asıl mescid olan mescid-i Kuba ve mescid-i hazreti nebeviyye olup onun heyet-i asliyyesine muvafik olmayan şer'a dahi muvafik olamayacağı hakkında sarahaten bahisler mevcut olup...s. 4, md. 2.

sonucunu doğurmaktadır. Bu sebeple satın alınacak mefruşata dikkat edilmesi hususunda ferman istenmektedir. (Madde 7)⁸

Günümüzde son zamanlarda sık dile getirilen cami ve mescidlerin tefrişinde kullanılan halı motiflerinin surete benzemesi veya diğer dinlere ait bazı sembolleri içermesi meselesi layihanın yazıldığı dönemde de konuşulmakta olan bir konudur. Bu itibarla namazın sıhhatine mani olacak ve zihni dağıtacak hiçbir sembol, işaret ve motifin halı ve seccade üzerinde yer almamasına dikkat edilmesi gerekmektedir. Buna bazı gayrimüslim seyyahlar memleketimizi ziyaret ettikten sonra ülkelerine döndüklerinde haçlarının müslüman ibadethanelerinde ayaklar altına alındığını ifade etmişlerdir. Bu durum hem onlara inançlarında saygı gösterilmesi hem de döşeme yapılırken seçilen halıların nakışlarına dikkat edilerek diğer din ve inanç sistemlerine ait bir takım işaret ve sembollerden uzak durulmasını icab ettirmektedir.

3.1.3. Cami Temizliğinde Yaşanan Sıkıntılar ve Bu Hususta Gösterilmesi Gereken Hassasiyet

Bu konuda yer alan iki maddede müslümanların mabed temizliğinde dikkatli olmaları gerektiğine ve gayrimüslimlerin camileri ziyaretleri sırasında temizlik hususunda yaşanan problemlere karşı alınması gereken tedbirlere değinilmektedir.

Cami ve mescidlerde temizliğe riâyet dinimizin emridir. Gayrimüslimlerden cami ve mescidleri ziyarete gelen turistlerin ayaklarına verilen terliklerin kenarsız olması yüzünden ayakkabılar terliğin iki tarafından sarkmakta veya terlikler ayaklardan çıkabilmektedir.

.....

8 Bilcümle cevami ve mesacid-i şerifede mefruşî yeni halılarda görülen nukuş-i mekruha esna-yı salatta ezhan-i müslimini işgal ve sebab-i gufran olan vürud-i sultani ile hitam bulan ibadat ve davatın safiyetini ihlal edip binaenaleyh şeran ve aklen keraheti meydanda olduğu gibi bazı ecnebi seyyahlarının mabed-i mukaddesimizi ziyaretle memleketlerine hin-i avdetlerinde muazzez tuttuğumuz haçımız osmanlılarca bi'l-iltizam camilerinde pay-i istihkar altında bulundurulmaktadır deyu neşriyat-ı neferrede bulunarak... bundan böyle de mübayaa olunacak mefruşat-ı hayriyyenin hin-i mübayaatında bu noktanın dikkatten uzak tutulmaması...s. 4-5, md. 7.

Bunun neticesinde secde edilecek yerler kirlenmekte, terliği çıkanları hademeler ikaz ile tekrar giydirmekte ise de bu sıkıntı her gün tekerür etmektedir. Bu sebeple yüksek kenarlı terliklerin tedarik edilmesi zaruridir. (Madde 4)⁹

Layihanın önemli maddelerinden bir tanesi müslümanların ibadethanelerinde temizliğin sağlanmasında yaşanan sıkıntı hakkındadır. Layihanın yazıldığı dönemde turistlerin camileri ayakkabılarının üzerine giydikleri terlikler ile gezdikleri anlaşılmaktadır. Bu da modernleşmenin sonuçlarından birisi olarak turizmin giderek görünür hale gelmeye başlamasının bir göstergesidir. Artık İstanbul'da belli noktalarda alışlagelmiş hayat meşgalesi içinde mesele teşkil edebilecek düzeyde bir turist akışı olduğuna da işaret kabul edilebilir. Turistlerden dolayı ortaya çıkan temizlik sorunuyla ilgili değerlendirme, tespit ve çözüm önerisi aslında bu problemi kalıcı olarak çözecek olmaktan uzak görünmektedir. Temizliğe riâyetin dinimizin temel emirlerinden olduğu göz önünde bulundurulduğunda ayakkabıların yan taraflardan sarkmasının veya ayakkabıların terliklerden çıkmasının ne denli ciddi bir mesele yarattığı açıktır. Namaz kılınan mahallin nezafet açısından şüpheli olması ya da kirlenmesi ibadetin layıkı ile yerine getirilmesine madden ve manen mani teşkil etmektedir. Bu sıkıntılara rağmen ayakkabıların kapıda çıkarılması yerine terlik kenarlarının yükseltilmesinin istenmesi enteresan bir uygulama olarak dikkatten kaçmamaktadır.

Aynı konu başlığı içinde değerlendirilebilecek ikinci bir madde ise cami cemaati ile ilgilidir. Burada özetlenen durum, cemaatin cami adabından ne kadar haberdar olduğu konusunda da bir fikir vermektedir zira konu camiden içeri girerken ellerde taşınan ayakkabılar ile

.....

9 Mabed-i mukaddesede nezafet ve taharete riâyet vacibat-i dinimizden olduğu müstağni-i arz ve beyan olup milel-i gayri müslimeden cevami ve mesacid-i şerifeyi ziyarete gelen ecnebilerin ayaklarına verilen terlikler kenarsız olması hasebiyle ayakkabıları terlikten iki tarafa inhiraf ettikçe terlikler muhafaza-i nezafette faidesiz kalmaktadır ve bazen dahi eser-i zehul olarak terlikler ayaklardan çıkarak yerleri telvis etmekte ve ayaktan çıkan terlikleri hademedden görebilen götürerek bi'l-ihtar tekrar giydirmekte oldukları her gün görülegelmekte olup yüksek kenarlı terlik temin ve tedarik edilmesi mucib-i muhsenat-ı azim olacağı maruzdur. s. 4, md.4.

ilgilidir. Dersaadet ve taşra vilâyetlerindeki bütün cami ve mescidlere cemaatin kirli ayakkabıları ellerinde olduğu halde girmeleri ve bu sırada ayakkabılarından etrafa çamurlu suların dökülmesi ciddi bir temizlik problemi oluşturmaktadır. Benzer durum namazın edasının ardından cemaatin kapılardan çıkışı esnasında da yaşanmaktadır. Bu defa herkesin aynı anda ve hızlıca camiden çıkmak istemesi üzerine elde taşınan bu kirli ayakkabıların bir başkasının elbisesine değmesi namazın sıhhatini de etkilemekte zira necasetten taharet ilkesini ihlal etmektedir. Layihada bu temizlik sıkıntısına ek olarak zikredilen husus, cami cemaatinin çoğunluğunun sanki bir temaşagaha girermişçesine cehalet veya gaflet ile 2-3 yaşındaki çocuklarını camiye getirmeleri ve cemaat namazda iken çocukların tuvaletlerini buldukları yerde yaptırımlarıdır. (Madde 5)

Layihanın bu maddesi üzerinde durulmaya değer mahiyettedir. Namaz ibadetinde temizlik şartının yerine gelmemesi namazın sıhhatine engel teşkil etmektedir ki daha önce geçen huşu konusu da aslında temizlik meselesi ile bağlantılıdır. Bu maddeye göre cami cemaati bir ibadethaneye nasıl girilip çıkılacağı hakkında bilgi ve görgü sahibi değildir. Bunun sebeplerinden birisi camiye gelmeye alışkın olmamaktır. Caminin özellikle küçük çocuğu olan kadınlar tarafından namaz için veya vaaz dinleme vesilesiyle sıkça ziyaret edilmemesi bu konuda bir adab ve erkanın yerleşmediğini göstermektedir. Bir sebeple evinden dışarıya çıkmış ve namaz maksadıyla camiye gelmiş olan bir annenin çocuğunu camiye getirmesi doğru ve güzel olmakla birlikte, çocukların tuvalet ihtiyacının cami içinde giderilmesi bir o kadar abes ve nahoş bir davranıştır.

Bunu günümüze taşıdığımızda, ayakkabıların camiye girilirken nasıl tutulması gerektiğine dair görsel levhalara, hatırlatıcı uyarılara ve özellikle büyük camilerin kapı girişinde yer alan tek kullanımlık poşet uygulamasına rağmen halen tüm bu girişimlerin temizliğin tam anlamıyla sağlanması hususunda yeterli olmadığı görülmektedir. Özellikle kadın cemaatin camileri ağırlıklı olarak özel dini geceler ve ramazan aylarında teravih için kullandığı göz önüne alındığında camiye nasıl girilir-çıkılır gibi belli başlı meselelerde ve cami içindeki adabın yerleşmesi hususunda henüz çok gerilerde olduğumuz görülmektedir.

3.1.4. Çocukların Müezzinlik Yapması

Bu konuda 1 madde vardır. Birçok camide özellikle Üsküdar selatin camilerinde ezanın ve diğer müezzinlik vazifelerinin henüz buluğa ermemiş çocuklara yaptırıldığı görüldüğünden buna müsaade edilmemesi istenmektedir.(Madde 6)¹⁰

3.1.5. Fırınlarda Kullanılan İthal Fırçalar

Bu konuda 1 madde vardır. Bu maddede dinimizce caiz olmayan hayvanlardan elde edilen fırçaların fırınlarda kullanılmaması gerektiğine işaret edilmektedir. Dersaadet ve taşrada fırınların çoğunda ekmeklerin üzerine parlaklık ve aynı zamanda yumuşaklık vermek amacıyla kullanılan bazı karışımlar murdar hayvan kıllarından yapılan ve Avrupa'dan getirilen fırçalarla sürülmektedir. Bu hususun şer-i şerife kati suretle muhalif olduğu ve bu gibi fırçaların kullanılmasının men edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. (Madde 8)¹¹

3.1.6. Moda ve Tesettür

Bu konuda 1 madde bulunmaktadır. Bu maddede İstanbul'da ve Anadolu'nun bazı vilâyetlerinde değişen giyim anlayışının kadınlara bakan tarafına işaret edilmektedir. Dersaadet ve taşra vilâyetlerinde çocuklara moda diye gemici şapkası giydirilmesinin dine ve şeriata aykırı olduğuna dikkat çekilen maddede, ailelerin çoğunda kadınların

.....

¹⁰ Emr-i mesnun teezzinin hadd-i reşid ve buluğa vasıl olmuşlar tarafından ifası şer-i şerif cümle ahkamından iken ekser mahal ve tahsisen Üsküdar cevami-i şerifesinde ezan-ı Muhammedi vesair vezaif-i müezziniyye mütevaliyen çocuklara yaptırılmakta olduğundan men'i merhun inâyet-i seniyye-yi hazreti hilafetpenahileri olduğu maruzdur.s. 4, md. 6.

¹¹ Havaic-i zaruriye-i beşeriyeden ve niami-i uzma-yı ilahiyeden olup Dersaadet ve taşra vilayat-ı şehinşah-ı azamilerinde ekseri fırınlarda tabh edilegelmekte olan nan-ı azizlerin hin-i tabhında cila ve nerm vermek üzere murdar hayvanların kıllarından mamul ve Avrupa'dan mevrud olan fırçaları suya sokarak nan-ı aziz üzerine sürmekte oldukları maatteessüf görülmektedir. Bu hususun muhalif-i şer'i-şerif olduğu ve bu gibi fırçaların istimal ettirilmemesi maruzdur.s. 5. md. 8.

yaşmak ve ferace ile dine uygun şekilde giyinirken bunu terk edip başlarını saçlarından yaptıkları başlıkla birer deve yumurtası büyüklüğünde yükseltmiş oldukları görülmektedir. Bunun üstüne giyilen çarşafın kollarından elbise görünmekte ve yüz açıkta bırakılmaktadır. Bu giyim tarzı diyanete ve ahlâka aykırıdır. Avrupa'dan gelen ecnebinin bu kişilere bakarak, "Feraceli mi, çarşafı mı kadın İslâm'a uygun giymiştir?" diye kendi aralarında konuşup gülüşmeleri müslüman kadının iffetini küçük düşürmektedir (Madde 27)¹².

Layihada yer alan en ilginç başlıklardan birisi kabul edilebilecek bu madde, kadınların değişen giyim-kuşamı konusunda bir fikir vermektedir. Yazılanlardan anlaşıldığına göre kadınlar yaşmak ve ferace ile sokağa çıkmakta iken saçlarını yükselterek yaptıkları topuzla başlarına birer hörgüç oluşturmuşlar, bunun üzerine giydikleri çarşaf da kollarınının gereği gibi kapatılmasına mani olmaktadır. Buna ilaveten yüzün örtülmesini sağlayan yaşmağın da bu amaçla kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Giyim-kuşamda yaşanan bu değişim Batılılaşmanın iyice görünür hale geldiği bir dönemde Avrupalılar arasında dedikodu malzemesi olarak kullanılmakta ve müslüman kadının iffetinin küçük düşürülmesi gibi çok hassas bir kavramla karşılık bulmaktadır. Mustafa Lütfi Efendi'ye göre dine, şeriata, ahlaka, edebe ve İslamî âdetlere

.....

12 Dersaadet ve taşra vilayat-ı şahanelerinde ekseri kimseler evlad ü ahfadına modadır deyu gemici şapkası giydirdikleri re'yü'l-ayn müşahede olmakta ve bu ise katiyyen ahkam-ı şer' ve diyanete muhalif ve bu gibi ahalinin ekseri familyaları zaten yaşmak ve ferace ile İslamiyete muvafık surette ve dilhah hazret-i kisitaneleri dairesinde mesture iken şimdi terk edilerek başlarında saçlarından yapılan birer deve yumurtası kadar büyük bir sivri ki, ânın üzerine çarşaf giydikleri ve iş bu çarşaf ise yüz açık ve kollar moda olarak açık giydikleri fistanları açık öyle bir çarşaf ki yar ü ağyara karşı bir çirkin kıyafette buldukları ve diyanet ve ahlak ve âdâb ve âdât-ı islamiyyeyi bilen kadınlar ise ferace ve yaşmak giymekte olduklarını mebni avrupadan ecnebilere pek de gülünç olarak hatta feraceli mi yoksa çarşafı mı İslamdır deyu başlarındaki sivrilere bakıp gülmekte olduklarından yanlarında bulunan tercümanlarına söylemekte oldukları nazar-ı teessüfle görülmekte olduğundan ve halbuki tesettürat-ı nisvaniyye hususundaki hükm-i şer'i ve mehazir-i meşhude ve melhuzen dafi-i teamül-i İslamiyyenin temin-i ricat ve muhafazası mücerred atıfet ve ferman-ı diyanet unvan-ı hazret-i şehriyar-ı farukanelerine menut ve mütevakıf bulunmuş olduğu maruzdur. s. 11, md. 27.

uygun olan giyim ferace yaşmaktır ve giyim tarzındaki değişim dine ve ahlâka aykırıdır.

Aslında kadın ve çocuk giyiminin moda ile anılmaya başlanması, kadınların elbise seçimlerinde Avrupaî tarza yönlendirilmeleri basın-yayın üzerinden reklam ve yazıların yayınlanması 19. yüzyıldaki kadın temalı dergi ve gazetelerde daha mütevazı bir pozisyondadır. Kadınlara özel bir yayın olarak *Hanımlara Mahsus Gazete* adıyla 1895'te neşredilen gazetede yer alan bir yazıda şöyle denilmektedir:

“Arada sırada böyle bir ilave vererek yeni moda libaslar el işleri örnekleri vermeyi münasip gördük. Karilerimizi modaya teşvik fikrinde değiliz. Alafranga libaslar düğünlerde ve ziyaretlerde bize de zaruri görüldüğünden Avrupa moda gazetelerinin en güzel örneklerinden sadeliğini ve biçimini Osmanlı hanımlarına yakışacak addettiklerimizi nakledeceğiz.”¹³

20. yüzyıla geldiğimizde kadın temalı dergi ve gazetelerde yer alan kadın sütunları ve reklamlarda Batılı hayat tarzı, Batılı kadın imajı empoze edildiğini görmekteyiz.¹⁴

Layihadaki maddenin başında yer alan çocuklara gemici şapkasının giydirilmesi meselesine gösterilen tepkinin de aynı minvalde olduğu görülmektedir. Bundan nasibini alan ve alacak olan çocuk giyeceklerinden terekli gemici şapkalarını kullanmak ve bunu modaaya uygun olmak arzusuyla yerine getirmek dine, şeriata ve hatta örfeye aykırı görülmektedir. Ne ilginçtir ki, içinde bulunduğumuz son 10 yıl içerisinde kadınların başlarını deve hörgücü kabilinden yükseltmeleri meselesi yine revaçtadır. Başörtüsü kullanan bazı kadınlar kafalarını itina ile yükseltmekte, tesettür kavramı sadece başını örtme ile özdeş hale getirildiği için bedeninin geri kalanı çok da dikkate alınmamaktadır. Başörtüsü ve genel manasıyla tesettürün nasıl olması meselesi gerektiği o gün de bugün de sıcaklığını kaybetmeyen konulardandır.

.....

¹³ *Hanımlara Mahsus Gazete*, 13 Ağustos 1311, sayı: 1, s. 4 (moda, nakış, biçim)

¹⁴ *Hanım*, Teşrin-i Evvel 1337, sayı: 2.

3.2. Gayrimüslim Osmanlı Tebaasına İlişkin Güvensizlik ve Birarada Yaşama Güçlüğü

Bu konuda 2 madde vardır. Layihanın 9. maddesi Osmanlı toplumunda birlikte yaşama tecrübesinin değişimine şahitlik etmektedir. Osmanlı toplumunda var olan ve asırlardır devam edegelen farklılıkların oluşturduğu zenginlik, farklı din ve ırkların beraberliği gerçeği, bu dönemde anlamını ve hakikatini sorgulanır hale getirmiştir. Burada yer alan iki madde toplumu bir arada tutan en önemli duygu olan güven duygunun örselendiğini ortaya koymaktadır. Güvenin sarsılması ise toplumun birarada yaşama duygu ve gücünü zayıflatmaktadır.

İstanbul ve taşrada fırınlarda çalışanların çoğunluğunun Bulgar, Rum ve Ermeni olması sebebiyle, bunların fitratlarında var olan hıyanet duygusunun harekete geçmesi halinde halkın ekmeğine zehir katmaları riskini doğurma ihtimalini taşıdığı iddia edilmektedir. Layiha yazarı bilhassa Ermenilere güvenilemeyeceğini vurgulayarak tehcir öncesi zihinlerde yerleşen “ihanet eden hain Ermeni” algı ve düşüncesinin etkili bir hal aldığını göstermektedir. Aynı minval üzere Avrupa’dan gelen fasulye, patates, nohut ve unun halka arz edilmesinden duyulan rahatsızlık dile getirilmektedir. Burada ortaya çıkan güvensizlikle her durumda bir ihanete uğrama endişesi ile ekmeğe zehir karıştırılması ihtimaline karşı yerli has un kullanılmasının yerinde olacağı beyan edilmektedir.

Ermenilerle ilgili bir başka maddede halkın mücevherat vs. gibi değerli eşyalarını para mukabilinde rehin bıraktığı sandığın bazı Ermeni muhtekirler tarafından asıl kıymetinden az fiyata elden çıkarılması sonucu halkın perişan olduğuna işaret edilmektedir (Madde 22).

3.3. Hicaz Demiryolu İçin Pay Tahsisi

Hicaz Treni için gelirlerden pay tahsisi ile ilgili 7 maddede çeşitli düzenlemelere dair tavsiyeler ele alınmaktadır. Sultan II. Abdülhamid’in hayata geçen en önemli projelerinden olan Hicaz Demiryolu, hac farizasını yerine getirmek üzere Hicaz’a giden hacıların çöl sıcağı altında gerçekleştirdikleri yolculuklarında yaşadıkları

sıkıntıları ve emniyetleri ile ilgili problemleri ortadan kaldırmak düşüncesi ile planlanmıştır. Hicaz treni müslümanların gönlünde bir köprü vazifesi görecektir ve Süveyş Kanalı yerine ikame edilerek Osmanlının itibarı açısından da güçlü bir temel oluşturacaktır. Bu itibarla yüksek maliyetli bir iş olan Hicaz projesi, Sultan II. Abdülhamid'in 2.5 milyon altın vermek suretiyle bizzat katkıda bulunduğu mühim bir inşaat faaliyetidir. Padişahın yanında devletin sivil ve askeri memurları aylıklarından %10 nisbetinde bir miktarı vermişler, halk kurban derisi toplamış, pul bastırılmış, damga kağıtları, ilmühaber ve madalyalar hazırlanmıştır. Hicaz demiryolu dünya müslümanlarını da heyecanlandırmış, onlar da maddi ve manevi katkıda bulunmuşlardır. Tüm bu yardımlar Hicaz şimendifer hattı inşasına toplanmıştır. 1903 senesinde başlayan demiryolu inşaatı beş sene içerisinde bitirilmiştir. Layihada yer alan yedi maddede Hicaz treni için mali destek kalemleri yer almaktadır. Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Deniz ve kara taşımacılığında kullanılan biletlerin fiyatlarının artırılması ve güzergahlara Hicaz trenine pay almak için ayrı bir ücret tahsisi (Madde 10), maden ocaklarından alınan rüsumdan madenin cinsine göre bir miktar ilaveten alınması (Madde 14), un fabrikaları ve her çeşit değirmenden günlük elde edilen un miktarı vesairenin yapıştırılan puldan elde edilen gelirin aktarılması (Madde 21), Dersaadet ve taşrada hayvan derileri, tiftik, palamud, incir kuru üzüm vs. gibi ticari eşyalardan alınacak rüsumun Hicaz trenine tahsis edilmesi (Madde 39), Hicaz treni masrafları için Dersaadet ve taşraya gelen çay-şeker-kahve ve saireden yapılacak satışa binaen bir miktarın ayrılması (Madde 57), hacılardan alınan ayakbastı parası ve kurbanlardan alınan miktarın sadece Hicaz treni hesabına aktarılması (Madde 58), memuriyet şehadetname harç tasdiklerinden, belli bir maaşın altındakiler istisna olmak üzere, alınan miktarın Hicaz trenine pay olarak ayrılması (Madde 45).

3.4. Ticarî Hayat ve Vergilerin Düzenlemeleri

Bu konu hakkında 36 madde bulunmaktadır. Bu başlıkta farklı konularda vergi düzenlemelerine dair teklifler ve fiyat değişiklikleri yer almaktadır. Tütün fiyatları (Madde 11), hayvanlardan alınan resm

(Madde 12), emlak satışında alıcı ve satıcı arasındaki sened (Madde 13), kontrato ve mukaveleye yapıştırılan pul fiyatları (Madde 14), büyük-küçük vapur, çetane, yelken gemileri, kayık, sandal, mavna ve çehtiri, ateş kayığı, bakıcı kayığının satımında alıcı ve satıcı arasında yapılan sözleşmedeki pul bedelleri (Madde 16), inşaat ve tamirattan ödenecek rüsum (Madde 17), tuz ve kireç ocaklarının yıllık alınan miktarından alınan resm (Madde 18), nakliye arabalarından alınan bedeller (Madde 20), beş senede tamamlanması düşünülen 50 adet son sistem harp gemisi için bir komisyon teşkil edilerek emlak ve akarlardan ve servet sahiplerinden toplanması, gemi inşa işini talep için memurların görevlendirilmesi ve memurların aylık kazançlarının yarısını vermelerinin istenmesi (Madde 23), Dersaadet ve taşra vilâyetlerinde yakacak olarak kullanılan odunun ve kömürün fiyatına zam yapılması isteği (Madde 29), Dersaadet ve Memalik-i Mahrusa'da kürkçülerin samur kürkten elde edilecek miktarın oluşturacağı yekun (Madde 32), Avrupa'dan gelen tarım aletlerinin kaç liraya geldiği (Madde 33), Dersaadet ve taşrada dahili ve harici olmak üzere çekilen telgrafların ücretlerinden asker ve fukara hariç alınacak miktar (Madde 34), Avrupa'dan gelen araba hayvanından alınan para (Madde 35), bina inşası için Dersaadet ve taşrada alınacak ke-resteye zam yapılması ile elde edilecek gelir (Madde 36), yalı, konak, han-hamam, otel vs. akar ve ticarethanelerden alınan emlak vergileri (Madde 38), Dersaadet ve taşrada sarf edilen bakırdan mamul yemek kaplarının sarfiyatından alınan yekun (Madde 40), Dersaadet ve taşrada fabrikalarda yapılan gazoz limonata için sarf edilen şişelerin beherinden alınan paranın gelir kabul edilmesi (Madde 41), Dersaadet ve taşrada satılan ayakkabıların cinsine göre çiftinden alınan paranın teşkil edeceği yekun (Madde 42), yerli ve yabancı bankaların tanzim ettikleri senet ve mukaveleler ve diğer evraklarda yapıştırılan pul bedellerinin yekunu (Madde 43), Dersaadet ve taşrada boğazlanan hayvanların derileri yüzüldükten sonra satılmak için kasaplar tarafından hayvanların her birine yapıştırılan pul resmi miktarı (Madde 44), Dersaadet ve taşrada Avrupa'dan gelen hazır ayakkabılar, lastiklerden alınacak gelir (Madde 46), Dersaadet ile taşrada bulunan buz fabrikalarından satılan buzdan alınan para yekunu (Madde 47), Rumeli-Anadolu-Aydın-Bursa şimendiferiyle günlük taşınan eşyadan alınan pul parasının yekunu (Madde 48), Dersaadet ve taşrada

yelken gemisiyle varpurlarda kullanılan zift katranhalat ve yelken bezi gibi ihtiyaçlardan belli bir meblağ satış gerçekleşeceği için her bir parçadan alınacak para (Madde 49), Avrupa'dan gelen çimento fiçilerinden günlük sarf edilen miktara göre her fırçaya pul yapıştırılması (Madde 50), Dersaadet ve taşrada at pazarlarında satılan hayvanların alım satım resmlerine zam yapılması ile alınan para miktarı (Madde 51), Dersaadet ve taşrada Avrupa'dan gelen tuğla, kiremit, mermer, malta ve döşeme taşlarından alınacak meblağ (Madde 52), Dersaadet ve taşraya Avrupa'dan gelen boyaların her fiçisi için belli miktarlık pul ile yekun (Madde 53), Dersaadet ve taşrada marangoz esnafının yaptığı konsol, kanepeler vs. her birinden resm alınması ile yekun oluşması (Madde 54), Dersaadet ve taşradaki maden ocakları (Madde 56), Beykoz debbağhanesinde yapılan ayakkabı ve çizmelelerin, feslerin Avrupa'dan getirilmesi yerine feshanede üretilmesi ve satılmasından elde edilen gelir (Madde 59), Macaristan'dan makine, alımı ve bu konuda bilgili makinistler getirilmesi (Madde 60), lastiklerin kullanıldıktan sonra sokaklara atılması akabinde toplanıp Avrupa'ya naklettirilmesi ve oralardaki kazanlarda tekrar lastik haline getirilmesinin iki defa para verilmesine sebep olması (Madde 61), Dersaadet ve taşrada kuyumcu dükkanlarından tezyinat için alınacak para (Madde 64).

3.5. Sultanahmet Meydanı'nın Düzenlenmesi

Bu konu hakkında 1 madde bulunmaktadır (Madde 24). At Meydanı olarak tabir edilen Sultanahmet Meydanı, 19. ve 20. yüzyılın başlarında inşa edilen yapılarla görünüm itibariyle değişikliğe uğramıştır. Defter-i Hakani Nezareti, Sanayi Mektebi ve Alman Çeşmesi bu yapılar arasındadır. At Meydanı hakkında layihada yer alan tek maddede meydanın yeniden düzenlenmesi gerektiğine dikkat çekilmektedir. Buna göre, dikili taşlar civarının çamur deryası içinde olması sebebiyle geçilemez hale geldiğinden bu civarda Millet Bahçesi adı ile bilinen muazzam bahçenin ağaç ve çiçek tarhlarıyla yeniden düzenlenmesi, camiye gidiş için ayrı bir yol tahsis edilmesi lazım geldiği bildirilmektedir. Bu yeni düzenleme ile millet bahçesine girişlerde duhuliye adıyla bilet uygulamasına geçilmesi,

buradan elde edilecek gelirin sergi-yi umumi masrafına aktarılması teklif edilmektedir.

3.6. İstihdam Alanı Olarak Ticaretin Özendirilmesi

Bu konuda 1 madde bulunmaktadır. Bu maddede ebeveynlerin çocuklarını yetiştirirken memuriyete teşvik etmek yerine ticarete yönlendirmeleri tavsiye edilmektedir. Layihanın 26. maddesinde annelerin çocukları için söyledikleri ninnilerin, “paşa olsun, katip olsun” kabilinden olup, esnaf ve tüccarlığa özendirici bir ninninin olmadığına dikkat çekilerek, artan memur sayısı ve bir kişilik işe on kişinin girdiği gözönüne alınarak bunların hazine için ciddi bir külfet olduğu ifade edilmektedir. Ahalinin çocuklarını ticaretle meşgul etmeye teşvik etmesi, gereğinden fazla memur alımının önüne geçilmesi için gerekli görülmektedir. (Madde 26)

Çocukların devlet kapısında memur olması, paşa olması herşeyden önce saygınlığı olan bir pozisyonudur o dönemde. Ticaret hayatına ise barındırdığı riskler ve sermayeye muhtaç olması sebebiyle çok da sıcak bakılmamaktadır. Bugün de özel sektörde ve devlet dairelerinde çalışmak seçenekleri bir gencin önüne geldiğinde ailelerin genelinde garantili ve maaşı belli bir işe çocuklarını yönlendirme eğilimi olduğu hakikattir. Zaman zaman dile getirilen memur sayısının fazlalığı ve az bir iş için devlet dairelerinde fazla memurun bulunması, kimi kamu binalarında ne iş yaptığı tam olarak belli olmayan bazı devlet memurlarının mesai saatini sohbet ederek veya yorulmadan dinlenerek geçirdikleri hepimizin malumudur. Layihanın bu maddesiyle o dönemde de devlet kapısının çekiciliğinden ve ebeveynlerin idealize ettikleri gelecek mesleğinden haberdar oluyoruz.

3.7. Çeşitli Gelirlerden Donanmaya Mahsus Olmak Üzere Pay Ayrılması

Bu konuda 3 madde yer almaktadır: Donanma-yı hümayun masrafının temin edilmesi hususunda, Dersaadet ve taşra vilâyetlerinde satılan gazın tenekesinden alınan bedelin donanmayı hümayunun

masrafı için kullanılması (Madde 28), Dersaadet ve taşra vilâyetlerine Avrupa'dan gelen her çeşit hazır giyim, tuhafiyeye, lastik ve ayakkabıdan alınacak rüsumun yüksek gelir teşkil edeceği, bundan donanma-yı hümayuna gönderilmesi (Madde 31), donanma-yı hümayun masrafları için Dersaadet ve taşraya gelen çay-şeker-kahve ve saireden alınacak miktarın donanma masrafına ayrılması (Madde 57).

Sonuç

20. yüzyılın başlarında yazılan ve İstanbul'un o döneminin dinî ve içtimai hayatına dair önemli ipuçları veren, ticari hayata, vergilerle ilgili yeni düzenlemelerin gerekliliğine işaret eden bu layiha, toplumu ilgilendiren mühim meseleleri ihtiva etmektedir. Mesela, İstanbul'un dinî hayatı ve müslümanların Kur'ân-ı Kerim'e saygı hususunda, cami adabına uyma noktasında ciddi problemleri olduğuna işaret edilmektedir. Layihanın genelinde ve özellikle bazı başlıklarda Avrupa milletine ve Avrupa'dan gelen mal ve eşyalara ciddi bir güvensizliğin olduğunu görmekteyiz. Özellikle ithal yiyecekler olan bakliyat ve unda, fırınlarda kullanılan fırçalarda bu durum dikkati çekmektedir. Bu güvensizlik İstanbul'daki gayrimüslimlerden Bulgar, Rum ve Ermenilere karşı oldukça belirgin halde iken en baskın olarak, Ermenilerden bahsedilen iki maddede görülmektedir.

Toplumdaki değişime işaret eden maddelerden birisi kadınların kıyafetlerinde tesettürden uzaklaşarak Batılı giyim tarzına esnek bakılmasıdır. Bu layihada modanın menfi bir karşılığının olduğunu ve Batılılaşma kavramı çerçevesinde dinden uzaklaşma manasında değerlendirildiğini görmekteyiz.

Layihada dikkati çeken bir başka konu ise anne-babalar meslek seçimi konusunda çocuklarını devlet dairelerine yönlendirmektedirler. Layihada yer alan ve burada tek tek irdelenmemiş olan geri kalan konular ise maddi meseleler olarak dile getirebileceğimiz vergi düzenlemeleri, gelir kalemleri ile ilgilidir. Burada yapılması istenen bazı mali düzenlemelerin Hicaz Demiryolu'na ve donanmaya para olarak aktarılması istenmektedir. Özellikle daha maliyetli olan ithal giyim malzemelerinin (ayakkabı, fes, tekstil mamulleri) yerli üretimden karşılanması için girişimlerde bulunulması düşüncesi zikredilmektedir.

Avrupa'dan gelmekte olan pek çok yapı malzemesi, lastik, makine vb. ihtiyaçlardan alınacak vergilerin artırılması maddeler halinde sıralanmaktadır.

Layihanın üzerinden yüz yılı aşkın bir süre geçmiş olmasına rağmen üzümlere ifade etmek gerekir ki, Mustafa Lütfi Efendi'nin işaret ettiği sıkıntıların ve meselelerin bir kısmı bugünkü toplumumuzda hâlâ tam olarak çözüme kavuşturulamamıştır. İlk akla gelen cami adabına dair toplumda görülen büyük eksikliklerdir. Bu konuda bir başka örnek, etnik kökene bağlı ayrımcılığın ve güvensizliğin zaman zaman ortaya çıkıyor olmasıdır. Son söz olarak şunu dile getirmek gerekir ki, söz konusu layiha zengin bilgi ve konu başlıkları ile incelenmeli ve değerlendirilmelidir.